IQTISODIY NIZOLARNI HAKAMLIK SUDLARI VA XALQARO TIJORAT ARBITRAJI ORQALI HAL ETISH: O‘ZBEKISTON QONUNCHILIGI VA XORIJIY TAJRIBA

Mannonova Muhayyo Mansurjon qizi
Toshkent Davlat Yuridik universiteti
Xalqaro arbitraj va nizolarni
hal etish fakulteti magistri
Email: mannonovamuhayyo1008@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24348389

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda iqtisodiy nizolarni hakamlik sudlari va xalqaro tijorat arbitraji orqali hal etish institutining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy ketma-ketlikda tahlil qilinadi. Bunda 2006-yilgi “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi Qonundan boshlab Toshkent xalqaro arbitraj markazining tashkil etilishi, 2021-yilda YuNSITRALning Namunaviy qonuni asosida “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi va 2026-yilda Toshkent xalqaro moliya markazi tarkibida xalqaro tijorat sudining tashkil etilishigacha bo‘lgan yo‘l ko‘rib chiqiladi. Ichki hakamlik muhokamasi va xalqaro tijorat arbitrajining huquqiy rejimlari arbitrabellik, hakamlik sudyalariga qo‘yiladigan talablar, qo‘llaniladigan huquq, davlat sudlarining nazorat va ko‘maklashish funksiyalari hamda qarorlarni ijro etish tartibi nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlil qilinadi. Mahalliy va xorijiy olimlarning qarashlari, Nyu-York konvensiyasi, Rossiya Federatsiyasi, Buyuk Britaniya, Singapur va Qozog‘iston tajribasi asosida milliy qonunchilikdagi muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar beriladi.
Kalit so‘zlar: hakamlik sudi, xalqaro tijorat arbitraji, hakamlik bitimi, arbitrabellik, kompetensiya-kompetensiya, Nyu-York konvensiyasi, YuNSITRAL Namunaviy qonuni, Toshkent xalqaro arbitraj markazi, xalqaro tijorat sudi, ijro varaqasi.

Abstract: The article analyses, in historical and logical sequence, the formation and development of the resolution of economic disputes through domestic arbitration (hakamlik courts) and international commercial arbitration in Uzbekistan. It traces the path from the 2006 Law “On Arbitration Courts” through the establishment of the Tashkent International Arbitration Centre, the adoption in 2021 of the Law “On International Commercial Arbitration” based on the UNCITRAL Model Law, to the creation in 2026 of an international commercial court within the Tashkent International Financial Centre. The legal regimes of domestic arbitration and international commercial arbitration are compared in terms of arbitrability, requirements for arbitrators, applicable law, the supervisory and supportive functions of state courts and the enforcement of awards. Drawing on the views of national and foreign scholars, the New York Convention and the experience of the Russian Federation, the United Kingdom, Singapore and Kazakhstan, the article identifies problems in national legislation and puts forward proposals for their resolution.
Keywords: domestic arbitration, international commercial arbitration, arbitration agreement, arbitrability, competence-competence, New York Convention, UNCITRAL Model

Law, Tashkent International Arbitration Centre, international commercial court, writ of execution.

Tadbirkor shartnoma tuzayotganda nizoning qanday hal etilishini kamdan-kam o‘ylaydi, investor esa aksincha, birinchi navbatda shu savolni beradi. Uning uchun nizoni kim ko‘rishi, qaysi huquq qo‘llanilishi, qaror qancha vaqtda chiqishi va eng asosiysi, bu qaror boshqa davlatda ijro etiladimi yoki yo‘qmi, degan masalalar muhim. Xalqaro arbitraj bo‘yicha yetakchi mutaxassis G. Born arbitrajning davlat sudlaridan ustunligini aynan shu omillar bilan izohlaydi. Uning fikricha, taraflar nizo hal qiluvchisini o‘zi tanlaydi, jarayon betaraf va maxfiy bo‘ladi, qaror yakuniy hisoblanadi va xalqaro konvensiyalar tufayli deyarli butun dunyoda ijro etiladi[1]. Shu sababli hakamlik sudlari va xalqaro tijorat arbitraji nizolarni muqobil hal etish usullari ichida alohida o‘rin tutadi. Mediatsiya taraflarni kelishtirishga qaratilgan bo‘lsa, arbitraj ular kelisha olmagan holatda ham davlat sudidan tashqarida majburiy kuchga ega qaror olish imkonini beradi.

O‘zbekistonda ichki hakamlik muhokamasining zamonaviy huquqiy asosi 2006-yil 16-oktabrda qabul qilinib, 2007-yil 1-yanvardan kuchga kirgan “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-64-son Qonun bilan qo‘yildi[2]. Qonun bilan 1963-yilgi Fuqarolik protsessual kodeksining hakamlik sudiga oid 3-sonli ilovasi o‘z kuchini yo‘qotdi va hakamlik muhokamasi birinchi marta alohida qonun darajasida tartibga solindi. Qonunga ko‘ra hakamlik sudi fuqarolik huquqiy munosabatlaridan, shu jumladan tadbirkorlik subyektlari o‘rtasida vujudga keladigan iqtisodiy nizolarni hal etuvchi nodavlat organ bo‘lib, u doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi yoki muayyan nizo uchun tuziladigan muvaqqat sud shaklida bo‘lishi mumkin (3, 5–7-moddalar).

Hakamlik sudlarining faoliyati qonuniylik, mustaqillik, muhokama ma’lumotlarining oshkor qilinmasligi, hakamlik sudyalarining xolisligi, dispozitivlik, taraflarning tortishuvi va teng huquqliligi prinsiplariga asoslanadi (4-modda).

Biroq 2006-yilgi model milliy xususiyatga ega edi va bu uning xalqaro nizolar uchun imkoniyatlarini cheklardi. Hakamlik sudyasi faqat O‘zbekiston fuqarosi bo‘lishi (3, 14-moddalar), hakamlik sudi esa nizolarni faqat O‘zbekiston qonunchiligi asosida hal etishi (10-modda) belgilangan edi. Bu cheklovlarning amaliy oqibatini davlatning o‘zi ham tan oldi. Xususan, Prezidentning 2018-yil 5-noyabrdagi PQ-4001-son qarorida amaldagi hakamlik qonunchiligi investitsiya nizolarini xorijiy arbitrlarni jalb qilgan va xorijiy huquqni qo‘llagan holda ko‘rish imkoniyatini cheklayotgani, xalqaro arbitraj qarorlarini ijro etishning aniq mexanizmlari esa shakllanmagani qayd etildi[3]. Ayni qaror bilan Savdo-sanoat palatasi huzurida nodavlat notijorat tashkilot sifatida Toshkent xalqaro arbitraj markazi (TIAC) tashkil etilib, unda ish yuritish o‘zbek, rus va ingliz tillarida olib borilishi belgilandi.

Aslida xalqaro arbitraj uchun zarur tashqi asos ancha oldin yaratilgan edi, chunki O‘zbekiston 1995-yilda 1958-yilgi “Chet el hakamlik qarorlarini tan olish va ijro etish

[1] Born G.B. International Commercial Arbitration. – 3rd ed. – Kluwer Law International, 2021.

[2] “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 2006-yil 16-oktabr, O‘RQ-64-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-1072079

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-noyabrdagi PQ-4001-son qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-4039515

to‘g‘risida”gi Nyu-York konvensiyasiga, shuningdek, 1965-yilgi “Davlatlar va boshqa davlatlarning jismoniy va yuridik shaxslari o‘rtasidagi investitsiya nizolarini hal etish to‘g‘risida”gi Vashington konvensiyasiga qo‘shilgan edi[4]. Nyu-York konvensiyasi bugungi kunda 170 dan ortiq davlatni birlashtiradi va uning V moddasi qarorni tan olish va ijro etishni rad etish asoslarining yopiq ro‘yxatini belgilaydi. Demak, tashqi tomondan O‘zbekistonda chiqarilgan arbitraj qarori xorijda ijro etilishi mumkin edi, ammo ichki qonunchilik xalqaro arbitrajning o‘zini o‘tkazish uchun zamonaviy qoidalarni taklif qilmasdi, ya’ni tizimda “ichki bo‘g‘in” yetishmas edi.

Bu bo‘shliq 2021-yil 16-fevralda imzolangan va olti oydan so‘ng kuchga kirgan “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi O‘RQ-674-son Qonun bilan to‘ldirildi[5]. Qonun YuNSITRALning 1985-yilgi Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risidagi Namunaviy qonunining 2006-yilgi tahriri asosida ishlab chiqildi. Unda arbitr fuqaroligidan qat’i nazar, taraflar kelishgan tartibda tayinlangan jismoniy shaxs sifatida ta’riflandi. Shuningdek, arbitrajga tijorat xususiyatiga ega shartnomaviy va shartnomadan tashqari munosabatlardan kelib chiqadigan nizolar berilishi mumkinligi, arbitraj sudi ko‘rgan ta’minlash choralari majburiy kuchga egaligi, hal qiluv qarori ustidan faqat uni bekor qilish to‘g‘risida ariza berish yo‘li bilan nizolashish mumkinligi hamda qaror qaysi mamlakatda chiqarilganidan qat’i nazar majburiy deb tan olinishi belgilandi. Qonunning 44-moddasida esa nizoning mohiyatiga qo‘llaniladigan huquqni tanlash qoidalari mustahkamlandi. Shu tariqa O‘zbekistonda ikki parallel rejim shakllandi, ya’ni ichki nizolar uchun 2006-yilgi Qonun, xalqaro tijorat nizolari uchun esa 2021-yilgi Qonun amal qila boshladi.

Ikkala rejimning nazariy asosi bitta bo‘lib, u taraflar avtonomiyasidir. Amerikalik professor M. Mozesning o‘zbek tiliga tarjima qilingan “Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti” kitobida ta’kidlanishicha, arbitrajning barcha institutlari, ya’ni arbitrni tanlash, muhokama qoidalari, joy va til taraflarning irodasidan kelib chiqadi, davlat esa bu irodani tan olish va qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi[6]. Fransuz olimi E. Gayyar bu munosabatni uch xil talqin bilan tushuntiradi. Unga ko‘ra, arbitraj muhokama joyi davlatining huquq tartibotiga bo‘ysunadi (“milliy” qarash), barcha ijro etuvchi davlatlar huquqiga birdek tayanadi (“vestfal” qarash) yoki mustaqil transmilliy huquq tartibotini tashkil etadi[7]. J. Lyu, L. Mistelis va S. Kryoll esa zamonaviy qonunchilik rivojlanishining umumiy yo‘nalishini arbitraj muhokamasining joy davlati huquqidan tobora avtonom bo‘lib borishida ko‘radilar[8]. O‘zbekiston qonunchiligining rivojlanishini ham aynan shu mezon bo‘yicha kuzatish mumkin. 2006-yilgi Qonun qat’iy “milliy” modelni aks ettirgan bo‘lsa, 2021-yilgi Qonun xalqaro standartga, 2026-yilgi moliya markazi to‘g‘risidagi qonunchilik esa undan ham avtonomroq rejimga qarab qadam tashladi.

---

[4] Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958); Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (Washington, 1965).

[5] “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 2021-yil 16-fevral, O‘RQ-674-son. – URL: https://lex.uz/docs/-5294106

[6] Mozes M.L. Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti. – 3-nashr. – Toshkent: Lesson Press, 2020.

[7] Gaillard E. Legal Theory of International Arbitration. – Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2010.

[8] Lew J.D.M., Mistelis L.A., Kröll S.M. Comparative International Commercial Arbitration. – The Hague: Kluwer Law International, 2003.

Ichki hakamlik muhokamasi rejimini batafsilroq ko‘rib chiqish uning kuchli va zaif jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Birinchidan, arbitrabellik masalasida Qonunning 9-moddasi hakamlik sudlari fuqarolik huquqiy munosabatlaridan, jumladan tadbirkorlar o‘rtasidagi iqtisodiy nizolarni hal etishini, ma’muriy, oila va mehnat munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni esa hal etmasligini belgilaydi. 5-moddaga ko‘ra davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hakamlik sudlarini tashkil eta olmaydi va hakamlik bitimi tarafi bo‘la olmaydi. Ikkinchidan, hakamlik bitimi yozma shaklda, ya’ni shartnomadagi shart yoki alohida bitim tarzida, jumladan elektron xabarlar almashish yo‘li bilan tuziladi (12-modda). Uchinchidan, hakamlik sudi o‘z vakolati masalasini mustaqil hal etadi, shartnoma shartiga kiritilgan hakamlik bitimi esa shartnomaning boshqa shartlaridan mustaqil hisoblanadi (24-modda). Bu xalqaro arbitraj nazariyasidagi “kompetensiya-kompetensiya” va “ajratib olinuvchanlik” (separability) prinsiplarining milliy qonundagi ifodasidir. Professor Z.N. Esanova mas’ul muharrirligidagi “Iqtisodiy protsessual huquq” darsligida ham hakamlik sudi hal qiluv qarorlari yuzasidan nizolashish va ularni ijro etish bilan bog‘liq ishlar iqtisodiy sudlar ish yuritishining alohida toifasi sifatida tahlil qilingan[9].

Hakamlik muhokamasi va davlat sudi o‘rtasidagi munosabat nazorat va ko‘maklashishdan iborat ikki funksiyada namoyon bo‘ladi. Nazorat funksiyasi shundan iboratki, taraf qarorni olgan kundan boshlab o‘ttiz kun ichida vakolatli sudga uni bekor qilish haqida ariza berishi mumkin (46-modda), sud esa hakamlik sudi aniqlagan holatlarni tekshirishga va qarorni mazmunan qayta ko‘rib chiqishga haqli emas (47-moddaning birinchi qismi). Bekor qilish asoslari faqat protsessual xarakterga ega bo‘lib, ularga hakamlik bitimining haqiqiy emasligi, hakamlik sudining bitim doirasidan chetga chiqishi, sud tarkibi yoki muhokamaning qonunga zidligi, tarafning tegishli tarzda xabardor qilinmaganligi, nizoning hakamlik muhokamasi predmeti bo‘la olmasligi kiradi. Ko‘maklashish funksiyasi esa da’voni ta’minlash choralarini ko‘rish (32-modda) va qarorni majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berishda (50–53-moddalar) ko‘rinadi. Ijro varaqasi berish to‘g‘risidagi ariza ixtiyoriy ijro muddati tugagandan keyin olti oy ichida beriladi, sud esa bu bosqichda ham qarorni mazmunan qayta ko‘rib chiqa olmaydi. 2019-yilda Qonunga 37^1-modda kiritilib, hakamlik muhokamasi davomida mediatsiya qo‘llanilishi, mediativ kelishuv tuzilganda esa muhokamaning tugatilishi nazarda tutildi. Bu ikki muqobil usulning o‘zaro uyg‘unlashuviga misol bo‘ladi.

Xalqaro tijorat arbitraji rejimida davlat sudlarining roli yanada kengroq va aniqroq belgilandi. 2022-yil 16-maydagi O‘RQ-769-son Qonun bilan tegishli qonun hujjatlariga o‘zgartishlar kiritilib[10], Iqtisodiy protsessual kodeksda arbitrni tayinlash, arbitrni rad etishni qanoatlantirish, arbitr vakolatlarini tugatish, arbitraj sudining yurisdiksiyasi yuzasidan qaror qabul qilish, dalillarni olishga ko‘maklashish hamda arbitraj qarorini bekor qilish to‘g‘risidagi arizalar arbitraj joylashgan yerdagi iqtisodiy sudga berilishi belgilandi[11]. Bu YuNSITRAL

[9] Iqtisodiy protsessual huquq: darslik / mas’ul muharrir y.f.d., prof. Z.N. Esanova. – Toshkent: TDYU, 2020. – 455 b.

[10] O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 16-maydagi O‘RQ-769-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

[11] O‘zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi. – URL: https://lex.uz/acts/-3523891

Namunaviy qonunining 6-moddasidagi “yagona vakolatli sud” g‘oyasiga mos keladi[12]. Arbitraj bilan bog‘liq barcha masalalarning oldindan ma’lum bo‘lgan bitta sud tomonidan ko‘rilishi xorijiy investor uchun vaziyatni oldindan taxmin qilish imkonini beradi. Chet el arbitraj qarorlarini tan olish va ijroga qaratishni rad etish asoslari esa Kodeksda alohida moddada (256-modda) Nyu-York konvensiyasiga muvofiq tarzda belgilangan.

Nazariy jihatdan bu yondashuv xalqaro arbitraj amaliyotida “arbitrajni qo‘llab-quvvatlovchi” (pro-arbitration) siyosat deb ataladi. N. Blekabi, K. Partasides, A. Redfern va M. Hanter mualliflik qilgan xalqaro arbitraj bo‘yicha nufuzli qo‘llanmada davlat sudlarining arbitrajdagi eng maqbul roli “minimal aralashuv va maksimal ko‘mak” formulasi bilan ifodalanadi, ya’ni sud arbitrajning o‘rnini egallamasligi, lekin arbitraj o‘zi bajara olmaydigan vazifalarni, ya’ni majburlov, dalil olish va ijroni ta’minlashi kerak[13]. O‘zbekiston qonunchiligi bu formulani rasmiy jihatdan to‘liq qabul qilgan. Biroq formulaning amaliy samaradorligi sud amaliyotining barqarorligiga bog‘liq, chunki bekor qilish va ijroni rad etish asoslari, ayniqsa “ommaviy tartib” tushunchasi keng talqin qilinsa, arbitraj qarorining yakuniyligi haqidagi kafolat qog‘ozda qolib ketadi. Rossiyalik tadqiqotchi B.R. Karabelnikov aynan ommaviy tartib asosining kengaytirib talqin qilinishini arbitraj qarorlarini ijro etishdagi asosiy xavf sifatida ko‘rsatgan[14].

Xorijiy tajriba milliy tizim oldida turgan tanlovlarni yaqqol ko‘rsatadi. Rossiya Federatsiyasida 2015-yil 29-dekabrdagi 382-FZ-son “Arbitraj (hakamlik muhokamasi) to‘g‘risida”gi Federal qonun bilan jiddiy islohot o‘tkazildi va doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi arbitraj muassasalari faqat Hukumat ruxsati bilan faoliyat yuritishi mumkin bo‘ldi[15]. Islohotning sababi yirik kompaniyalar va banklar huzurida tuzilib, amalda o‘z ta’sischisining manfaatiga xizmat qiladigan “cho‘ntak” hakamlik sudlarining keng tarqalgani edi. O.Yu. Skvorsov bunday hakamlik sudlari institutning o‘ziga bo‘lgan ishonchga putur yetkazishini ta’kidlagan edi. O‘zbekistonning 2006-yilgi Qonuniga ko‘ra ham doimiy hakamlik sudi har qanday yuridik shaxs huzurida tuzilishi va adliya organiga faqat hujjatlar nusxasini yuborish orqali faoliyat boshlashi mumkin (6-modda). Bu esa Rossiya duch kelgan xavfga o‘xshash sharoit yaratadi.

Buyuk Britaniyada 1996-yilgi Arbitraj to‘g‘risidagi qonunga o‘zgartishlar kirituvchi 2025-yilgi Arbitraj to‘g‘risidagi qonun qabul qilindi[16]. Unda, xususan, arbitraj bitimiga qo‘llaniladigan huquq, agar taraflar boshqacha kelishmagan bo‘lsa, arbitraj joyi huquqi ekanligi qonunda aniq belgilandi, arbitrning xolislikka ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan holatlarni oshkor qilish majburiyati qonunda mustahkamlandi va arbitraj sudiga asossiz talablarni qisqartirilgan

---

[12] UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, with amendments as adopted in 2006). – Art. 6, 34, 36.

[13] Blackaby N., Partasides C., Redfern A., Hunter M. Redfern and Hunter on International Arbitration. – 7th ed. – Oxford University Press, 2022.

[14] Карабельников Б.Р. Исполнение и оспаривание решений международных коммерческих арбитражей. – 3-е изд. – М.: Статут, 2008.

[15] Федеральный закон от 29.12.2015 № 382-ФЗ «Об арбитраже (третейском разбирательстве) в Российской Федерации»; Скворцов О.Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России. – М., 2005.

[16] Arbitration Act 2025 (UK Public General Acts, 2025 c. 4).

tartibda hal etish vakolati berildi. Singapur va Qozog‘iston tajribasi esa boshqa yo‘nalishni ko‘rsatadi. Singapurda kuchli arbitraj markazi (SIAC) 2015-yilda tashkil etilgan Singapur xalqaro tijorat sudi bilan to‘ldirilgan, Qozog‘istonda esa 2018-yildan “Ostona” xalqaro moliya markazi tarkibida umumiy huquq asosida ishlovchi sud va Xalqaro arbitraj markazi birgalikda faoliyat yuritmoqda[17].

O‘zbekiston aynan shu yo‘lni tanladi. Prezidentning 2026-yil 30-martdagi PF-48-son Farmoni bilan Toshkent xalqaro moliya markazini va uning tarkibida Toshkent xalqaro tijorat sudini tashkil etish belgilandi, 2026-yil iyul oyida esa “Toshkent xalqaro moliya markazi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun imzolandi[18]. Qonunga ko‘ra Markaz alohida huquqiy rejimga ega hudud sifatida Angliya va Uels huquqi asosida, Markaz kengashi tasdiqlagan hajmda faoliyat yuritadi, uning tarkibida esa birinchi instansiya va apellyatsiya sudidan iborat mustaqil tijorat sudi tashkil etiladi. Shu tariqa iqtisodiy nizolarni hal etishning uchinchi “yo‘lagi” paydo bo‘ldi, ya’ni davlat iqtisodiy sudlari va arbitrajdan tashqari, xalqaro standartlarga muvofiq ishlovchi ixtisoslashgan tijorat sudi ham yuzaga keldi. Ushbu sud TIAC bilan birgalikda Singapur va Ostona modelidagi yaxlit tizimni tashkil etishi kutilmoqda. Bunda taraflar nizoni arbitrajda hal qiladi, sud esa jarayonga ko‘maklashadi va ijroni kafolatlaydi.

Bugungi kunda tadbirkor uchun nizoni hal etishning bir nechta muqobil yo‘li mavjud, biroq ular o‘rtasidagi chegaralar hamma vaqt ham aniq emas. Bu va boshqa masalalar tahlil natijasida aniqlangan muammolarni tashkil etadi. Birinchi muammo ikki rejimning nomutanosibligidir. Bir mamlakat ichida ikki xil falsafaga asoslangan qonun amal qilmoqda. Xalqaro arbitrajda arbitr har qanday davlat fuqarosi bo‘lishi va taraflar tanlagan har qanday huquq qo‘llanilishi mumkin, ichki hakamlik muhokamasida esa bu imkoniyatlar yo‘q. Natijada xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi mahalliy korxonalar o‘rtasidagi nizo ichki rejimga tushib qolsa, taraflar xalqaro tajribaga ega arbitrni tanlay olmaydi. O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan tadqiqotchilar ham, masalan, I. Rustambekov xalqaro xususiy huquqqa oid darsligida, xalqaro elementli nizolarni hal etishda kollizion masalalarning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi[19].

Ikkinchi muammo ichki hakamlik sudlarining mustaqilligi kafolatlari bilan bog‘liq. Hakamlik sudini yuridik shaxs huzurida faqat xabardor qilish tartibida tuzish imkoniyati, ayniqsa kredit tashkilotlari va yirik yetkazib beruvchilar ishtirokidagi standart shartnomalarda, zaif taraf uchun xavf tug‘diradi, chunki u shartnomani imzolash orqali kontragent huzuridagi hakamlik sudiga rozilik bildiradi, bu sud esa uning nizosini ko‘radi. Rossiya tajribasi bu muammo hal etilmasa, butun institutga ishonch pasayishini ko‘rsatdi. Uchinchi muammo sud amaliyotining yagona emasligidir. Hakamlik va arbitraj qarorlarini bekor qilish hamda ijroni rad etish asoslarini qo‘llash bo‘yicha Oliy sud Plenumining 2021-yilgi islohotdan keyingi holatni hisobga olgan maxsus tushuntirishlari yetarli emas, “ommaviy tartib” tushunchasining mazmuni esa sud amaliyotida aniq ochib berilmagan.

---

[17] Singapore International Commercial Court (2015); Astana International Financial Centre Court and International Arbitration Centre (2018) rasmiy ma’lumotlari.

[18] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-martdagi PF-48-son Farmoni; “Toshkent xalqaro moliya markazi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun (2026-yil iyul) bo‘yicha rasmiy axborot.

[19] Rustambekov I. Xalqaro xususiy huquq: darslik. – Toshkent: TDYU, 2019.

To‘rtinchi muammo yangi institutlar o‘rtasidagi munosabatlarga taalluqli. Toshkent xalqaro tijorat sudi, TIAC va iqtisodiy sudlar o‘rtasidagi vakolatlar chegarasi, xususan, Markaz hududida joylashgan arbitraj qarorlarini bekor qilish va ijro etish masalasini qaysi sud ko‘rishi, xalqaro tijorat sudi qarorlarining Markaz hududidan tashqarida qanday ijro etilishi hali amaliyotda sinovdan o‘tmagan. Ayni paytda xalqaro arbitraj foydalanuvchilarining tanlovi aniq. London Qirolicha Meri universiteti va “White & Case” kompaniyasining 2021-yilgi so‘rovnomasiga ko‘ra respondentlarning mutlaq ko‘pchiligi transchegaraviy nizolarni hal etishda xalqaro arbitrajni (alohida yoki boshqa muqobil usullar bilan birga) afzal ko‘radi, arbitraj joyini tanlashda esa asosiy omillar sifatida mahalliy sudlarning arbitrajni qo‘llab-quvvatlashi va qarorlarning xolisligi ko‘rsatilgan[20]. Qayd etilgan masalalarning bir qismi 12.00.04 ixtisosligi bo‘yicha himoya qilingan dissertatsiyalarda tadqiq etilgan[21], biroq 2021-yilgi va 2026-yilgi islohotlar natijasida shakllangan ko‘p bosqichli tizim hali yaxlit ilmiy tahlil obyektiga aylangani yo‘q.

Shunday qilib, O‘zbekistonda iqtisodiy nizolarni hakamlik sudlari va xalqaro tijorat arbitraji orqali hal etish instituti yigirma yil ichida qat’iy milliy modeldan xalqaro standartlarga mos ko‘p bosqichli tizimga aylandi. Dastlab 2006-yilgi Qonun ichki hakamlik muhokamasi uchun asos yaratdi, 2018-yilda TIAC tashkil etildi, 2021-yilda YuNSITRAL Namunaviy qonuni asosidagi qonun qabul qilinib, davlat sudlarining arbitrajga ko‘maklashish funksiyasi aniq belgilandi, 2026-yilda esa Toshkent xalqaro moliya markazi va xalqaro tijorat sudi tashkil etildi. Endi tizimning samaradorligi yangi institutlar sonida emas, balki ularning o‘zaro uyg‘unligi va davlat sudlarining arbitrajga nisbatan izchil qo‘llab-quvvatlovchi amaliyotida namoyon bo‘ladi.

Tahlil natijasida uchta yo‘nalishda takliflar berish mumkin. Birinchidan, ichki va xalqaro arbitraj rejimlarini yaqinlashtirish zarur. Buning uchun “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi Qonunga taraflar kelishuviga ko‘ra xorijiy fuqarolarni hakamlik sudyasi etib saylash imkoniyatini kiritish, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar nizolarida taraflarga xalqaro tijorat arbitraji rejimini tanlash huquqini berish hamda kelgusida ikki qonunni YuNSITRAL Namunaviy qonuniga asoslangan yagona arbitraj qonuniga birlashtirish masalasini ko‘rib chiqish lozim.

Ikkinchidan, ichki hakamlik sudlarining mustaqilligi va sifatini kafolatlash talab etiladi. Buning uchun doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudlari uchun ta’sischidan tashkiliy va moliyaviy mustaqillik, hakamlik sudyalari ro‘yxatining ochiqligi, manfaatlar to‘qnashuvini oshkor qilish majburiyati kabi minimal standartlarni belgilash, shuningdek kredit tashkilotlari va yirik yetkazib beruvchilarning standart shartnomalarida ularning o‘zi huzuridagi hakamlik sudiga oid bandlarni kichik tadbirkorlik subyekti uchun majburiy bo‘lmasligini qonunda mustahkamlash kerak.

Uchinchidan, davlat sudlarining arbitrajni qo‘llab-quvvatlovchi amaliyotini mustahkamlash lozim. Buning uchun Oliy sud Plenumining hakamlik va arbitraj qarorlarini

---

[20] Queen Mary University of London, White & Case. 2021 International Arbitration Survey: Adapting Arbitration to a Changing World. – London, 2021.

[21] 12.00.04 – “Fuqarolik protsessual huquqi. Iqtisodiy protsessual huquqi. Hakamlik jarayoni va mediatsiya” ixtisosligi bo‘yicha himoya qilingan dissertatsiya ishlari va avtoreferatlari.

bekor qilish hamda tan olish va ijro etish asoslarini, xususan “ommaviy tartib” tushunchasini tor talqin qilish mezonlarini belgilovchi qarorini qabul qilish, arbitraj bilan bog‘liq ishlar bo‘yicha sud hujjatlarini, tijorat sirini himoya qilgan holda, rasmiy saytda e’lon qilish hamda Toshkent xalqaro tijorat sudi, TIAC va iqtisodiy sudlar o‘rtasidagi vakolatlar chegarasi hamda qarorlarning o‘zaro tan olinishi tartibini qonunchilikda aniq belgilash maqsadga muvofiq. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O‘zbekistonni nafaqat investitsiyalar kiritiladigan, balki xalqaro tijorat nizolari ishonch bilan hal etiladigan yurisdiksiyaga aylantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi: 2018-yil 24-yanvardagi O‘RQ-461-son Qonun bilan tasdiqlangan. – URL: https://lex.uz/acts/-3523891
2. “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 2006-yil 16-oktabr, O‘RQ-64-son. – URL: https://lex.uz/docs/-1072079
3. “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 2021-yil 16-fevral, O‘RQ-674-son. – URL: https://lex.uz/docs/-5294106
4. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 16-maydagi O‘RQ-769-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-noyabrdagi PQ-4001-son “O‘zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi huzurida Toshkent xalqaro arbitraj markazini (TIAC) tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-4039515
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-martdagi PF-48-son “Toshkent xalqaro moliya markazini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni.
7. “Toshkent xalqaro moliya markazi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuni (2026-yil iyul).
8. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 10 June 1958).
9. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (Washington, 18 March 1965).
10. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, with amendments as adopted in 2006). – Vienna: United Nations, 2008.
11. Федеральный закон от 29.12.2015 № 382-ФЗ «Об арбитраже (третейском разбирательстве) в Российской Федерации».
12. Arbitration Act 2025 (UK Public General Acts, 2025 c. 4); Arbitration Act 1996.
13. Born G.B. International Commercial Arbitration. – 3rd ed. – Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2021.
14. Blackaby N., Partasides C., Redfern A., Hunter M. Redfern and Hunter on International Arbitration. – 7th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022.
15. Gaillard E. Legal Theory of International Arbitration. – Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2010. – 206 p.
16. Lew J.D.M., Mistelis L.A., Kröll S.M. Comparative International Commercial Arbitration. – The Hague: Kluwer Law International, 2003. – 953 p.
17. Mozes M.L. Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti. – 3-nashr. – Toshkent: Lesson Press, 2020 (ingliz tilidan tarjima).

18. Карабельников Б.Р. Исполнение и оспаривание решений международных коммерческих арбитражей: комментарий к Нью-Йоркской конвенции 1958 г. и главам 30 и 31 АПК РФ 2002 г. – 3-е изд. – М.: Статут, 2008.
19. Скворцов О.Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы. – М.: Волтерс Клувер, 2005.
20. Iqtisodiy protsessual huquq: darslik / mas'ul muharrir y.f.d., prof. Z.N. Esanova. – Toshkent: TDYU, 2020. – 455 b.
21. Rustambekov I. Xalqaro xususiy huquq: darslik. – Toshkent: TDYU, 2019.
22. Queen Mary University of London, White & Case. 2021 International Arbitration Survey: Adapting Arbitration to a Changing World. – London, 2021.